

Comparing Artistic Style and Scientific Illustration Practices in the Illustrated Copies of alH-ashā ish (Quwā al-Aghdhiyah) at the Parliament Library and Discorsi by Mattioli at the British Library, London

Abouzar Nasehi¹ Sareh Maghami² Rasoul Kamali Doulatabadi³

1-Assistant Professor of Visual Communication, Faculty of Visual Arts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran, (Corresponding Author).

2. Master's Degree in Visual Communication, Faculty of Visual Arts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

3. Assistant Professor, Faculty of Visual Arts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Abstract

Introduction: Illustration is known today as a scientific illustration because the coexistence and association of science and art have long been part of the characteristics of the progress of any civilization. Scientific illustration is a method of communication that allows complex ideas, details, and theories to be presented in an interesting and informative way. It is possible to communicate scientific concepts more clearly through illustrations rather than through the technical jargon often used to describe them. Drawing or rendering scientific images in an accurate manner is how these artists or illustrators communicate science and inform audiences. Pedanius Dioscorides, a renowned Greek physician of the first century AD, authored his book "Materia Medica". This book is considered one of the primary sources on botany and zoology in Islamic and Western civilizations. Dioscorides was born in the first century AD in Anazarba, a town in northern Cilicia (southeastern Asia Minor) and probably studied at nearby Tarsus, which was renowned for its study of pharmacology. Describing himself as having lived a «soldier's life,» he claimed to have traveled widely, including to Greece, Crete, Egypt, and Petra. In about 65 AD, after much direct observation of plants in their native habitats and careful practical experience with the medicinal uses of herbs, as well as those derived from animals and minerals, Dioscorides wrote De Materia Medica (as the original work in Greek is known in Latin) in five books «on the preparation, properties, and testing of drugs» (Preface I); each chapter dealing with a single substance, its description, preparation, and therapeutic properties. Dioscorides' plant descriptions use an elementary classification, though he cannot be said to have used botanical taxonomy. Book One describes the uses of aromatic oils, salves and ointments, trees and shrubs, and fleshy fruits, even if not aromatic. Since the 6th century AD, it has been feasible to analyze the book al-Hashaish in Europe. From the third century onwards, after translating this book into Arabic, books and treatises on pharmaceuticals and pharmacology were written based on it. The impact of the al-Hashaish book was so noticeable that Islamic sages hardly used any other book in the

► Received: 2024-08-03
 ► Final revision: 2025-01-30
 ► Accepted: 2025-01-30
 ► Early online access: 2025-02-01
 ► Published: 2025-10-01

►1
 Email: a.nasehi@au.ac.ir
 ORCID: 0009-0009-4316-6100

►2
 Email: smaghami36@yahoo.com
 ORCID: 0009-0004-1435-0295

►3
 Email: R.Kamali@au.ac.ir
 ORCID: 0009-0009-9297-1915

Abstract

►Negareh
 ► Autumn 2025 - NO 75

Negareh

Autumn 2025 - NO 75

field of medicine, particularly herbs, as much as this book. Additionally, illustrators in different eras re-illustrated and reproduced this book many times, not only to make these images reflect the visual aspects, but also to represent the subtleties and facts of the scientific text. “Scientific illustration” as the title suggests, represents the visual aspects of scientific topics and observations of the natural world; in this type of illustration, it is important to establish a relationship between science and art.

Purposes & Questions: This research focuses on introducing two Islamic and Western versions titled “al-Hashaish–Qawi al-Aghdhiyah” (available in the library of the Iranian Parliament, book identification code: 7739-10) and “Discorsi Mattioli” (available in the British Museum Library, book identification code: 22332). Both versions are illustrated and compiled based on Dioscorides’ *Materia Medica*, and belong historically to the Safavid and Renaissance periods (990 AH / 1582 AD and 972 AH / 1564 AD). This research aims to study the artistic style and scientific illustration methods in these versions comparatively. The research questions include: 1- What is the artistic style and scientific illustration method used in the illustrated versions of al-Hashaish in the libraries of the Iranian Parliament and the British Museum? 2- Which version aligns more closely with scientific illustration criteria and performs better in terms of scientific legitimacy?

Methods: The research methodology in this article is a descriptive-analytical one, based on library studies and reference to visual images of medicinal plants. Through a comparative study of the versions alongside historical description and analysis of images, the authors reached research results. The research results indicate that Islamic and Western artists employed different styles in illustrating scientific texts. Also, if the main goal of the scientific illustration of the *Materia Medica* book was to know as much as possible about the samples and their different types in nature; the western version (Mattioli’s *Discourse*) presented a better scientific illustration using execution techniques and various natural colors.

Findings & Results: Scrutinizing the images of these two versions suggests that due to the lack of visual fidelity to the plants and the commitment to the previous version, the artist of the al-Hashaish Islamic Parliament Library version was content with his creativity and mental strength for the illustration of this version. Meanwhile, the illustrator of the Italian version (Gherardo Cibo), a well-known artist and botanist of that time, owned a herbarium that he had started collecting in 1532, implying that the images of the plants, their habitats, cultivation and harvesting methods were well-known to the artist. That’s why the artist could refer to the objective reality of the plants more than to the scientific text when depicting the plants.

Keywords: Illustrated version of al-Hashaish, Scientific illustration, Book design, Botany, Dioscorides, Parliament Library of the Islamic Consultative Assembly, British Museum, British Library.

Abstract

مقایسه شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصور الحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی (قوی الاغذیه) و کتابخانه بریتانیایی لندن (دیسکوری ماتیولی)

ایوذر ناصحی* ساره مقامی** رسول کمالی دولت آبادی***

دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۳ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۱ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹
بازنگری نهایی: ۱۴۰۳/۱۱/۱۱ زودآیند: ۱۴۰۳/۱۱/۱۳

صفحه ۷۴ تا ۹۵

نوع مقاله: پژوهشی

DOI:10.22070/negareh.2024.18682.3324

چکیده

مقدمه: پدانیوس دیوسکوریدس، حکیم صاحب‌نام یونانی در سده نخست میلادی، کتاب «ماتریا مدیکا» را تألیف کرد. این کتاب از منابع اصلی علم گیاه‌شناسی و جانورشناسی در تمدن اسلامی و غربی به شمار می‌رود. این پژوهش به معرفی و بررسی دو نسخه اسلامی و غربی با عناوین «الحشایش - قوی الاغذیه» موجود در کتابخانه مجلس شورای اسلامی (کد شناسایی کتاب: ۷۳۹-۱۰) و نسخه عربی با عنوان «دیسکوری ماتیولی» موجود در کتابخانه موزه بریتانیا در لندن (کد شناسایی کتاب: ۲۲۳۳۲) می‌پردازد. هر دو نسخه مذکور از روی نسخه ماتریا مدیکا دیوسکوریدوس، تصویرسازی و تألیف شده‌اند و از نظر دوره تاریخی، در عصر صفوی و رنسانس (۹۹۰ ق/ ۱۵۸۲ م و ۹۷۲ ق/ ۱۵۶۴) قرار دارند.

اهداف و سؤال‌ها: هدف این پژوهش، مطالعه، تحلیل و مقایسه شیوه‌های هنری و روش‌های تصویرسازی علمی در این دو نسخه است. سؤال‌های پژوهش عبارت‌اند از: ۱. شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصور الحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی و کتابخانه بریتانیایی لندن چگونه است؟ ۲. کدام نسخه با معیارهای تصویرسازی علمی تطبیق بیشتری داشته و از نظر کارکرد آموزشی و تشریحی عملکرد بهتری ارائه می‌دهد؟

روش‌ها: این پژوهش با رویکردی توصیفی - تحلیلی و بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی تصاویر گیاهان دارویی انجام شده است. نگارندگان از طریق مطالعه تطبیقی دو نسخه و تحلیل تاریخی تصاویر، به یافته‌های تحقیق دست‌یافته‌اند.

یافته‌ها و نتایج: نتایج تحقیق نشان‌دهنده هنرمندان اسلامی و غربی، شیوه‌های متفاوتی را در تصویرسازی متون علمی به کار برده‌اند. اگر هدف اصلی تصویرسازی در کتاب «ماتریا مدیکا» را کمک به شناسایی هر چه بهتر نمونه‌ها و گونه‌های مختلف آن‌ها در طبیعت بدانیم؛ نسخه غربی (دیسکوری ماتیولی) با بهره‌گیری از فنون اجرایی و رنگ‌آمیزی متنوع، وضوح و واقع‌گرایی بهتری در تصویرسازی علمی عرضه کرده است. **واژگان کلیدی:** نسخه مصور الحشایش، تصویرسازی علمی، کتاب‌آرایی، گیاه‌شناسی، دیوسکوریدس، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، موزه بریتانیا، کتابخانه بریتانیا.

* استادیار، گروه ارتباط تصویری، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران، (نویسنده مسئول).

Email: a.nasehi@au.ac.ir

** کارشناس ارشد، گروه ارتباط تصویری، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

Email: smaghami36@yahoo.com

*** استادیار، گروه ارتباط تصویری، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

Email: R.Kamali@au.ac.ir

مقدمه

دارویی به منظور تجزیه، تحلیل و تطبیق با تصاویر نسخه‌ها صورت گرفته است. جمع‌آوری داده‌ها بر اساس روش اسنادی و به شیوه دیداری - مشاهده‌ای از طریق فیش‌نویسی از منابع دسته اول و متن‌خوانی (با استفاده از کتاب‌ها، مقاله‌ها، پایان‌نامه و وب‌گاه‌های داخلی و خارجی) انجام شده است. جامعه آماری پژوهش شامل تصویرسازی علمی سه گیاه با نام‌های «ایرسا، اسارون، سُدهدندی» در دو نسخه ماتریا مدیکا است. در این پژوهش، تعداد محدودی از تصویرسازی‌های قابل‌دسترس در نسخه مجلس با نمونه‌های مشابه در نسخه ایتالیا مقایسه می‌شوند. روش نمونه‌گیری انتخابی و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها کیفی است.

پیشینه تحقیق

کتاب «ماتریا مدیکا» تألیف دیوسکوریدس پدانیوس (۱۳۹۱/۱۹۵۹) که عنوان آن برگرفته از محتوای مقاله سوم همین کتاب است، پس از ورود به تمدن‌های اسلامی «الحشایش» نام‌گذاری شد. در جهان اسلام از سده سوم به بعد، با ترجمه این کتاب به عربی، کتاب‌ها و رساله‌های متعددی در زمینه داروسازی و داروشناسی بر پایه آن تألیف شد؛ به گونه‌ای که ردپای این تأثیر را می‌توان در آثار دانشمندانی همچون رازی، ابن‌سینا، ابوریحان بیرونی، ابن‌بیطار، ابن‌میمون، ابومنصور موفق هروی، سید اسماعیل جرجانی، انصاری شیرازی و حکیم مؤمن مشاهده کرد. همچنین می‌توان عنوان کرد هیچ کتابی در زمینه علم داروها و گیاهان دارویی به اندازه «الحشایش» مورد توجه حکمای اسلامی قرار نگرفته است. با ترجمه‌ی این کتاب از سده سوم به بعد، دیگر رساله‌ها و مقالات داروشناسی و داروسازی بر پایه این کتاب به رشته تحریر درآمده‌اند (Isa Beck, 1944, p. 38).

در حال حاضر هیچ کتاب گیاه‌شناسی عربی مربوط به قبل از سده دوم هجری وجود ندارد؛ اما باید توجه داشت که به واسطه استفاده اعراب از منابع گوناگون و تکامل پیشین این رشته نزد آن‌هاست که ما شاهد دستاوردهای گیاه‌شناسی در سده سوم هجری هستیم. از جمله این منابع می‌توان به ترجمه آثار تمدن‌های دیگر، همچون کتاب‌های کشاورزی آپولونیوس^۱ ارسطو و تئوفراسوس^۲ و نیز کتاب مشهور و پرنفوذ دیوسکوریدس و جالینوس در زمینه گیاهان اشاره کرد (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۳۹۲، ص. ۱۱).

با توجه به اهمیت نسخه الحشایش مجلس، همچنان در زمینه تصویرسازی و تطبیق تصویرسازی گیاهان با تصویر طبیعی گیاهان، پژوهش مستقل و جامعی صورت نگرفته اما در پژوهش‌هایی به‌طور پراکنده، از نسخه الحشایش مجلس سخن به میان آمده است. از جمله در مقاله «مقایسه تصویرسازی علمی نسخه الحشایش

بیان مسئله: تصویرسازی علمی به تصاویری اطلاق می‌شود که به درک سریع‌تر و بهتر مفاهیم بگرنج و پیچیده علمی کمک می‌کنند. در این نوع تصویرسازی، هنرمند با تسلط نسبی بر متن علمی، ضمن قابل‌فهم کردن مطالب ناآشنا و دشوار، با افزودن جذابیت بصری، اشتیاق مخاطب را برای مطالعه متون علمی افزایش می‌دهد. وجود تصویرسازی متعدد از کتاب «ماتریا مدیکا» ی دیوسکوریدس (الحشایش) در ادوار گذشته، نشان‌دهنده اهمیت استفاده از تصویر در انتقال مفاهیم علمی است. در پژوهش پیش‌رو، پژوهشگران دو نسخه استنساخ شده از کتاب «ماتریا مدیکا» را که برای نخستین بار معرفی می‌شوند و در یک بازه زمانی تقریباً یکسان در دو دوره‌های صفوی و رنسانس تهیه شده‌اند، مورد بررسی قرار می‌دهند. این نسخه‌ها عبارت‌اند از: «الحشایش - قوی - الاغذیه» محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی و نسخه غربی معروف به «دیوسکوریدس ماتیولی» محفوظ در کتابخانه بریتانیا. از آنجاکه هر دو نسخه، ترجمه‌هایی از ماتریا مدیکا هستند، مقایسه تصویرسازی علمی آن‌ها به‌عنوان نمونه‌هایی از دو تمدن متفاوت، قابل‌اعتنا خواهد بود. هدف این پژوهش، مقایسه شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی این دو نسخه با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی است. در این فرایند، سه نگاره مشترک در دو نسخه توصیف و تحلیل می‌شوند تا نتایج حاصل در پژوهش‌های آتی مورد استفاده قرار گیرد. **سؤال‌های پژوهش** عبارت‌اند از: ۱. شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصورالحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی و کتابخانه بریتانیای لندن چگونه است؟ ۲. کدام نسخه با معیارهای تصویرسازی علمی تطبیق بیشتری داشته و از نظر کارکرد آموزشی و تشریحی عملکرد بهتری ارائه می‌دهد؟ **اهمیت و ضرورت** این تحقیق با توجه به جایگاه کتاب «ماتریا مدیکا» ی دیوسکوریدس در توسعه علم گیاه‌شناسی و همچنین توجه پژوهشگران عرصه هنر به جنبه‌های هنری این نسخه‌ها، آشکار می‌شود. تداوم تاریخی استنساخ این اثر، سیر تحول تصویرسازی علمی در جهان را به خوبی نشان می‌دهد. نگارندگان در این مقاله برای اولین بار از طریق مقایسه دو نسخه تقریباً هم‌زمان از ایران عصر صفوی و ایتالیای دوره رنسانس، به یافته‌های قابل‌اعتنایی از شباهت‌ها و تفاوت‌های تصویرسازی علمی در تمدن اسلامی و غرب دست‌یافته‌اند.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، نظری - کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی است. شیوه گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای و با رجوع به تصاویر عینی گیاهان

1. Apollonius

2. Theophrastos

وی بنیان‌گذار دانش گیاه‌شناسی و مؤلف «تاریخ طبیعی گیاهان» در ده کتاب است.

آستان قدس رضوی با تصاویر عینی گیاهان دارویی» (ناصری و حیدری، ۱۳۹۹) که میزان ارادت هنرمند به طبیعت و شناخت او از متن علمی مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین در مقاله «مطالعه تأثیرات صوری نسخه الحشایش موجود در آستان قدس (سده ۶) بر تصویرسازی نسخه‌های الحشایش مربوط به دوره صفوی» (ناصری، ۱۳۹۹)، نگارنده از نسخه الحشایش آستان قدس به عنوان منبع استنساخ تمامی نسخ الحشایش عهد صفوی نام برده است. همچنین در مقاله «نسخه الحشایش کاخ گلستان (منوچهرخان) اوج تصویرسازی علمی در تمدن اسلامی» (ناصری و فدوی، ۱۳۹۳)، بر اهمیت و کیفیت بالای تصویرسازی علمی نسخه الحشایش کاخ گلستان (منوچهرخان) اشاره شده است. علاوه بر این مقاله «مقایسه تطبیقی تصویرسازی علمی نسخه الحشایش آستان قدس رضوی با نسخه‌های الحشایش پیش از آن» (ناصری، ۱۳۹۶) به شیوه استنساخ نسخه الحشایش آستان قدس از نسخه‌های قبل از آن پرداخته است.

در مقالات دیگری با عناوین «نگاهی به تصویرسازی علمی نسخه الحشایش آستان قدس رضوی» (ناصری، ۱۳۹۴) بر اهمیت تاریخی نسخه الحشایش آستان قدس از نظر متن و تصویر در جهان اسلام پرداخته شده است. مقاله «نقش خاندان قرچقای خان در پیشبرد هنرهای مکتوب سده یازدهم شهر مشهد (بررسی موردی نسخه الحشایش (کاخ گلستان - منوچهرخان))» (ناصری و فدوی، ۱۳۹۳)، نگرش خاندان قرچقای خان به نسخ علمی و شیوه تصویرسازی علمی در مشهد سده یازدهم مورد توجه قرار گرفته و در مقاله «دیوسکوریدس، یادگار پزشکی ماندگار از نخستین سده میلادی برای دهه سده آینده» (طباطبایی، ۱۳۹۲) به بررسی نسخ الحشایش و اهمیت دیوسکوریدس در علم گیاهشناسی پرداخته شده است. به نظر می‌رسد موضوع تصویرسازی علمی، مورد علاقه پژوهشگران دانشگاهی نیز بوده است، از جمله در تحقیقاتی مانند «نقاشی گیاهان و جانوران در کتاب‌های علمی ایران» (کامرانی، ۱۳۸۷) بر اهمیت تصویرسازی علمی و جایگاه نسخه الحشایش در هنر ایرانی تأکید شده است.

دیسکوریدس پدانیوس

دیسکوریدس پدانیوس (Dioscorides Pedanius) که با نام دیوسکوریدوس نیز شناخته می‌شود، ابتدا در زادگاه خود «عین زربه» و سپس نزد استادان اسکندریه به تحصیل علوم و فنی چون فلسفه، ادب، طب و گیاهان دارویی پرداخت (دیسکوریدس پدانیوس، ۱۳۹۱، صص. ۲۲-۲۳). او سپس به عنوان پزشک در لشکر نرون، امپراتور روم مشغول به کار شد. دیوسکوریدس در خلال سفرهای نظامی به سرزمین‌هایی مانند ایتالیا، یونان، آسیای صغیر، اسپانیا و فرانسه، همواره به بررسی و

جمع‌آوری گونه‌های گیاهی، جانوری و معدنی و همچنین تحقیق پیرامون خواص درمانی نمونه‌های جمع‌آوری شده می‌پرداخت.

کتاب او «ماتریا مدیکا» که حاصل تمام تجارب و معلومات شخصی خود و پیشینیانش در رابطه با دانش پزشکی و خواص طبی گیاهان بود را در پنج مقاله به رشته تحریر درآورد. شرح و توصیف حدود ششصد نمونه گیاهی بخشی از این کتاب را تشکیل می‌داد (ناصری، ۱۳۹۶، ص. ۳۵). دیوسکوریدس نخستین حکیمی بود که اهمیت و ضرورت استفاده از هر سه گروه مواد (کانی، گیاهی و جانوری) را درک کرد و توانست کتابی را به رشته تحریر درآورد که گسترده‌ترین راهنمای داروشناسی داروسازی در آن روزگار باشد. چیزی که اعتبار کتاب او دوچندان کرده بود، پرهیز از نوشتن خرافات رایج آن دوره، تکیه بر مشاهدات و آزمایش‌ها و معلومات شخصی در حد امکان جغرافیای گیاهی و دارویی خود و همچنین شیوه بیان موجز، ساده و واضح او بود (ناصری، ۱۳۹۳، صص. ۳۸-۲۷).

اهمیت و ارزش علمی کتاب ماتریا مدیکا^۱

جالینوس، پزشک، فیلسوف و منطق‌دان یونان باستان که پس از بقراط، مشهورترین پزشک یونان و روم عهد باستان و سپس جهان اسلام به شمار می‌رفت، با وجود سخت‌گیری نقادانه‌ای که در بررسی آثار پزشکی پیشین داشت، درجایی دیوسکوریدس را این‌گونه ستوده است: «مانا من چهارده کتاب از اقوام متعدد درباره داروهای مفرده را تصفح کرده‌ام و در میان آن‌ها کامل‌تر از کتاب دیوسکوریدس ندیده‌ام» (دیسکوریدس پدانیوس، ۱۳۸۳، ص. ۵). دیوسکوریدوس نتایج مطالعات خود را همراه با تصاویری از مشاهداتش گردآوری کرد و به منظور ارائه به عنوان کتاب آموزشی، برای دانشجویان و پژوهشگران، در هفت مقاله به نام بنیاد پزشکی (ماتریا مدیکا) نگاشت.

با گذشت حدود دو هزار سال از تألیف کتاب دیوسکوریدس، این اثر همچنان برای برجسته‌ترین پزشکان و مکاتب پزشکی شرق و غرب، به عنوان یکی از ارزشمندترین میراث فرهنگ بشر در علوم داروشناسی، درمان و شناسایی انواع گیاهان، به‌ویژه گیاهان دارویی به شمار می‌رود. این کتاب بلافاصله پس از تألیف به مراکز علمی راه یافت و با محتویاتش دانشمندان و پژوهشگران را در مقاطع زمانی مختلف، شیفته خود و نگارنده‌اش کرد (Ibn Al-Baytār de Malaga, 1989, p. 42).

بررسی نسخه الحشایش مجلس شورای اسلامی (قوی الاغذیه) و دیسکورسی ماتیولی
این پژوهش با بررسی دو نسخه کمتر شناخته شده از

۱. در زبان لاتین: De Mate-
ria Medica
perī lēs atrikēs = peri
(hyles iatrikēs)

جدول ۱. مشخصات نسخه الحشایش دیوسکوریدس ۹۹۰ ه. ق- ۱۵۸۲ م، شماره ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰، محل نگه‌داری: کتابخانه مجلس شورای اسلامی (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲)

شماره کتابخانه	زبان	تاریخ کتابت	نوع خط	نوع کاغذ	قطع	تعداد صفحات و تصاویر	توضیحات
۱۰-۷۷۳۹	عربی	۹۹۰ ق ۱۵۸۲ م	نسخ مایل به رقاع	ترمه	۵۱×۳۳/۵	۲۵ صفحه ۱۸ تصویر	تزیینات متن: عناوین به شنگرف تزیینات نسخه: جداول مشکی زرد و قرمز و لاجورد با کمندی به رنگ مشکی و زرد.
تصاویر نسخه							
تصویر گیاه القسط	قصب‌الذریه - البلسان	تصویر گیاه المُق	تصویر گیاه وج				
							
گیاه فو و سازج هندی	تصویر گیاه دارچین	تصور گیاه سلیخه	تصویر گیاه سنبل هندی				
							

ماتریا مدیکا، یکی در تمدن غرب و دیگری در تمدن اسلامی، به بررسی تصویرسازی علمی در بازه زمانی تقریباً یکسان (۹۹۰ ق/۱۵۸۲ م و ۹۷۲ ق/۱۵۶۴) می‌پردازد. از نظر زمانی، این نسخه‌ها در دو دوره مهم تاریخ هنر ایران (صفویه) و هنر ایتالیا (رنسانس) تصویرسازی شده‌اند و در همین راستا، دیدگاه هنرمند غربی و اسلامی در برخورد با یک موضوع واحد مورد مطالعه و مقایسه قرار می‌گیرد.

نسخه مجلس شورای اسلامی (ترجمه‌ی عربی مهران بن منصور بن مهران) نسخه الحشایش موجود در مجلس با نام «الحشایش- قوی الاغذیه» و با خط نسخ مایل به رقاع در سده دهم یا یازدهم هجری استنساخ شده است. این نسخه بدون جلد، بر روی کاغذ ترمه مکتوب شده و عناوین صفحات نیز با رنگ سرخ بر زمینه کاغذ نگاشته شده‌اند. از این نسخه تنها ۱۸ تصویر رنگی دقیق از گیاهان باقی‌مانده

مقایسه شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصور الحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی (قوی الاغذیه) و کتابخانه بریتانیایی لندن (دیسکوری ماتئولی) / ۹۳-۷۲ / ابونذر ناصحی - ساره مقامی - رسول کمالی دولت آبادی

جدول ۲. مشخصات نسخه دیوسکورسی ماتئولی، ۵۹۷۲ق-۱۵۶۴م، شماره ثبت کتابخانه: ۲۲۳۳۲، محل نگه‌داری: کتابخانه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

مشخصات دیوسکورسی ماتئولی (تصویرسازی شده توسط گرادپوسیپو)								
عنوان	شماره کتابخانه	زبان	تاریخ کتابت	نوع خط	مواد	قطع	تعداد صفحات و تصاویر	توضیحات
دیسکوریدس ماتئولی	۲۲۳۳۲	ایتالیایی	۵۹۷۲ق-۱۵۶۴م	ایتالیایی شکسته	کاغذ	۲۶/۵×۱۷/۵	۳۷۰ صفحه ۱۳۱ تصویر تمام صفحه ۲۵ تصویر بدون زمینه	صحافی: چرم مشکی طلاکوب
تصاویر نسخه								
تصویر درخت زیتون	تصویر گیاه سینه دارو	تصویر گیاه بارهنگ	تصویر گیاه سرخس					
								
تصویر گیاه کوله‌خاس	تصویر گیاه خشخاش	تصویر گیاه آکونیت زمستانی	تصویر گیاه هلیوتروپ اروپایی					
								

زمره نسخه‌های شاهانه این عصر قرار گیرد. بعد از نسخه مجلس، نسخه موجود در کاخ گلستان (سده یازدهم، دوره شاه‌عباس اول) و نسخه سن‌پترزبورگ (اواخر سده یازدهم، دوره شاه‌عباس دوم) از دیگر نسخ موجود در عصر صفویان به شمار می‌روند (ناصری، ۱۳۹۹). جدول ۱ مشخصات فیزیکی و تصویر نسخه الحشایش مجلس شورای اسلامی را نشان می‌دهد.

است. لپه‌های تعدادی از برگ‌ها ترمیم‌شده و یک برگ در صحافی جابه‌جا شده است (حسینی اشکوری، ۱۳۸۹، ج. ۲۳، ص. ۳۳۱). احتمالاً استنساخ این نسخه در دوره شاه‌تهماسب صفوی انجام شده است و اگر تاریخ نسخه‌برداری آن را اواخر سده دهم در نظر بگیریم، این نسخه می‌تواند به‌عنوان اولین تجربه استنساخ صفویان از الحشایش شناخته شود و به دلیل کیفیت مرغوب، در

تصویر ۲. تصویرسازی گیاه ایرسا دیوسکورسی ماتیولی
تصویرگری شده توسط گرا دیو سببو ۹۷۲ه.ق - ۱۵۶۴م، محفوظ
در موزه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

تصویر ۱. تصویرسازی گیاه ایرسا، نسخه الحشایش محفوظ
در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۹۹۰ه.ق - ۱۵۸۲م شماره
ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰ (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲)

دست‌نوشته سببو، با مینیاتورهای خیره‌کننده‌اش، نسخه‌ای غیرعادی و شخصی از آثار ماتیولی به شمار می‌رود و از جنبه‌ای دیگر، سهم هنری بدیعی در تاریخ نقاشی گیاه‌شناسی و منظره دارد. این نسخه هم‌اکنون در کتابخانه بریتانیا در لندن نگهداری می‌شود (McCue, 1925, p.5). جدول ۲، مشخصات فیزیکی و تصویر نسخه دیوسکورسی ماتیولی کتابخانه بریتانیای لندن را نشان می‌دهد.

برای تحلیل بهتر شیوه تصویرسازی و تحلیل تفاوت‌ها و شباهت‌های دو نسخه، نگارندگان سه نمونه مشترک از کتاب الحشایش مجلس شورای اسلامی و نسخه دیوسکورسی ماتیولی را بررسی کرده‌اند. از آنجاکه تنها ۱۸ صفحه از نسخه موجود در کتابخانه مجلس شورای اسلامی باقی‌مانده است؛ پژوهشگران در انتخاب نمونه‌ها برای مقایسه تصویرسازی‌های به‌جامانده از این نسخه با نمونه‌های مشابه در نسخه دیوسکورسی ماتیولی با محدودیت روبه‌رو شده‌اند.

نگارندگان نمونه‌های مورد مطالعه را با نمونه عینی گیاهان در طبیعت مقایسه کرده و با استفاده از کتاب ترجمه فارسی الحشایش نوشته محمود طباطبایی که

نسخه دیوسکورسی ماتیولی کتابخانه بریتانیای لندن

این نسخه خطی گیاهی - پزشکی، اثری پر تزیین از هنر کتاب‌آرایی دوره رنسانس است که بین سال‌های ۱۵۶۴ تا ۱۵۸۴ میلادی خلق شده است. دیوسکورسی ماتیولی، پزشک مشهور اهل سیه‌نا، در واقع ترجمه‌ای ایتالیایی از کتاب دیوسکوریدس را همراه با تفاسیر مفصل مبتنی بر تجربیات شخصی او و دانش پزشکی رایج آن دوران است. کتاب ماتیولی برای پزشکان و داروشناسان گیاهی که با زبان‌های کلاسیک آشنایی نداشتند، بسیار کاربردی محسوب می‌شد. در آن زمان سببو، هنرمند و گیاه‌شناس ایتالیایی این اثر را با بیش از ۱۶۰ تصویر قابل‌توجه از گیاهان و مناظر به تصویر کشید که در زمره زیباترین آثار دوره رنسانس قرار دارند. سببو که خود از خوانندگان و تحسین‌کنندگان کتاب ماتیولی بود، نه تنها تمام بخش‌های متنی را با خطی منظم استنساخ کرد، بلکه آن را با تصاویر گیاه‌شناسی ظریف و واقع‌گرا نیز آراست. تصاویر پر جزئیات و گونه‌های مختلف گیاهی را در پیش‌زمینه اثر و در برابر مناظر رنگارنگ زیستگاه طبیعی‌شان به تصویر می‌کشید.

برگردان عربی مهران بن منصور است؛ متن علمی مرتبط
با تصویر هر گیاه و میزان شباهت آن‌ها را تحلیل قرار
کرده‌اند.

بررسی تصویری گیاه ایرسا / سوسن ابيض / زنبق ویژگی‌های تصویری گیاه ایرسا در نسخه اسلامی کتابخانه مجلس شورای اسلامی

در تصویر ۱، دو گیاه بالغ «ایرسا و سوسن» به تصویر
کشیده شده است. حالت و رنگ ترسیم شکوفه‌ها و همچنین
ریشه‌های این دو گیاه باهم تفاوت دارد، گویی هنرمند بر
اساس متن علمی، در حال مقایسه «ایرسا» (تصویر سمت
راست)، با ریشه‌ای گرده‌دار، به رنگ آبی (لاجوردی) و
گلبرگ‌های تیز و محکم - که طبق متن علمی، نشان‌دهنده
کیفیت برتر این‌گونه می‌باشد - با گیاه «سوسن بزی»
(سمت چپ) است که ریشه‌ای پیاز مانند، به رنگ روشن
و گلبرگ‌هایی افتاده و نرم دارد.

طراحی کلی این دو گیاه به این صورت است که برگ‌ها
به شکل توده‌های بافت‌دار، تصویر شده‌اند که در نهایت
به یک غلاف منتهی می‌شوند. در قسمتی که برگ‌ها به
بخش انتهایی گیاه متصل می‌شوند برای رنگ‌آمیزی رنگ
روشن‌تری به کار گرفته شده است. در تصویر سمت
راست علاوه بر گیاه ایرسا، دو گیاه جوان که به صورت
مجزا از ریشه رشد کرده‌اند نیز به نمایش درآمده است
(تصویر ۳). تصویر سمت چپ نیز چگونگی رویش ریشه
را در نمونه عینی گیاه ایرسا نشان می‌دهد (تصویر ۴).
هنرمند با تیره‌تر نشان دادن نوک گلبرگ‌ها و ایجاد تنالیته
بنفش، هم‌زمان حسی از نورپردازی و حجم‌نمایی را به
تصویر کشیده است. همچنین، خطاط، اسامی هر دو گیاه
را به صورت عمودی در کنار آن‌ها نوشته که در تصویر
سمت چپ، این امر باعث شکستن قاب نیز شده است
(تصویر ۵). زمینه اثر به رنگ خام کاغذ است و گیاهان
بدون هیچ‌گونه فضا سازی خاصی ترسیم شده‌اند. رنگ‌ها
در پخته‌ترین حالت ممکن به کار رفته و طرح گیاهان با
خطوط بسیار ظریفی دورگیری شده‌اند. این خطوط
دورگیر در اطراف گیاه به رنگ تیره و در اطراف ریشه
به رنگ قرمز خودنمایی می‌کنند. از دیگر ویژگی‌های این
دو تصویر، طراحی نسبتاً قرینه هر گیاه به صورت مجزا
است. در انتها نیز هاله‌ای از تصویرسازی گیاه صفحه قبل
در زیر کار قابل مشاهده است.

ویژگی‌های تصویری گیاه ایرسا در نسخه غربی کتابخانه بریتانیایی لندن

در تصویر ۲ شاهد یک صفحه کامل تصویرسازی شده
با نمایی کامل از گیاه ایرسا هستیم. تصویرگر در این
اثر، در ترکیب عناصر بصری پا را فراتر گذاشته و
تصویری غول‌پیکر از گیاه ایرسا خلق کرده است. او با

تصویر ۳. قلمه ایرسا در نسخه الحشایش محفوظ در کتابخانه
مجلس شورای اسلامی ۵۹۹۰ق-۱۵۸۲م شماره ثبت کتابخانه:
۱۰-۷۷۳۹ (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲)

تصویر ۴. ایرسا در طبیعت (Gast, 2022)

افزودن عناصری همچون آسمان، کوهستان، دسته‌های
پرندگان مهاجر، خانه‌های روستایی و گروهی از مردم
(پیاده و سوار) در پس‌زمینه، به صحنه‌ای که موضوعی
علمی دارد، حال و هوایی خاص بخشیده است (تصویر
۶). فضا سازی و زاویه دید خاص هنرمند به گیاه ایرسا
حالت شکوهمندی بخشیده است، به صورتی که علی‌رغم

برگ‌های سوسن دشتی است، اما درازا و پهنای بیشتری دارد. شکوفه‌های آن‌ها مانند شکوفه‌های سوسن دشتی و رنگ آن‌ها آبی آسمان‌گون یا همچون رنگین‌کمان است، البته باید دانست که سوسن دشتی به رنگ‌های گوناگونی همچون سفید، زرد و کبود، یافت می‌شود و تنها ریشه سوسن آسمان‌گون را ایرسا می‌نامند. بهترین گونه ایرسا آن است که سخت و پرمایه باشد، سوراخ‌دار و میان‌تهی نباشد، سراسر آن گره‌دار، خوشبو و همچون گونه‌ای باشد که در مقدونیه و ایلوریقی، گردآوری می‌شود زیرا این‌گونه از ایرسا، پرمایه، توپر و سفت است و سائیدن، شکستن یا جدا کردن لایه‌های آن، دشوار است. افزون بر ویژگی‌های یادشده، باید گونه‌ای از ایرسا را برگزید که رنگ آن به سرخی روشن و درخشان گرایش داشته و بوی خوشی از آن برخیزد. ویژگی‌های دارویی همه گونه‌های ایرسا، گرمی‌زا و لطیف‌کننده هستند.» (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۳۹۱، ص. ۵۵)

تحلیل تصویرسازی گیاه ایرسا در دو نسخه اسلامی و غربی

اگرچه هر دو نسخه اسلامی و غربی برگرفته از یک نسخه واحد (ماتریا مدیکا) و در دوره‌ای تقریباً هم‌زمان نوشته شده‌اند، اما در فهرست‌نگاری با یکدیگر تفاوت دارند به طوری که در نسخه مجلس (نسخه اسلامی) گیاه ایرسا از جمله اولین نمونه‌های مورد بررسی قرار گرفته، حال آنکه در نسخه غربی، این گیاه در صفحه ۱۴۷ کتاب معرفی شده است. تصویر آبرنگ ایرسا در نسخه ایتالیایی (بدون در نظر گرفتن افرات در ابعاد گیاه)، شباهت خیره‌کننده‌ای به واقعیت عینی گیاه دارد. این تصویر رنسانسی بیشتر از آنکه به یک قاب گیاه‌شناسی شبیه باشد، به تابلوی نقاشی‌ای با جزئیات دقیق و فضا‌سازی می‌ماند. در ترسیم رنگ و حالت گلبرگ‌ها، ساقه، برگ و ریشه، کاملاً از توصیفات علمی و واقعیت عینی پیروی می‌کند. در نسخه مجلس نیز ایرسا شباهت زیادی به تصویر واقعی و عینی گیاه دارد؛ با این تفاوت که در واقعیت، برگ‌های این گیاه بلندتر و تیزتر و گلبرگ‌هایی منحنی و لطیف دارد، درحالی‌که در نسخه مجلس، گلبرگ‌ها تیز و محکم طراحی شده‌اند. این نوع طراحی، باهدف نشان دادن کیفیت برتر گیاه ایرسا که در متن علمی بر آن تأکید شده، انجام گرفته است. گل‌ها نیز شبیه به واقعیت تصویر شده‌اند و مخاطب با دیدن آن‌ها درمی‌یابد با گیاهی از تیره زنبق‌ها روبه‌روست.

در نسخه مجلس دو گیاه از خانواده زنبق (ایرسا و سوسن بزی) در کنار هم و حتی گیاهان جوان و بدون شکوفه نیز به تصویر کشیده شده‌اند، اما هنرمند رنسانسی تنها یک گیاه بالغ را به همراه فضا‌سازی اطراف تصویر کرده است.

تصویر ۵. نام‌نویسی عمودی دو گیاه ایرسا و سوسن بزی در نسخه الحشایش محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۹۹۰ هـ. ق. - ۱۵۸۲ م شماره ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰ (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲).

تصویر ۶. فضا‌سازی در پس‌زمینه، دیوسکوروسی ماتئولی تصویرگری شده توسط گرادو سیبو ۹۷۲ هـ. ق. - ۱۵۶۴ م (British Library, n.d.)

فضای نسبتاً شلوغ زمینه اثر، همچنان این گیاه دارویی است که جلب‌توجه می‌کند. گویی هنرمند نوعی ژرف‌نامایی مقامی خاص خود را به نمایش گذاشته است. در این اثر، تصویر گیاه با وجود اندازه غیرواقعی‌اش به صورت کاملاً واقع‌گرایانه تصویر شده است. رنگ گلبرگ‌های ایرسا، آسمان‌گون (لاجوردی) است و ریشه آن سراسر گره‌دار. حالت شکوفه، غنچه و برگ‌ها نیز دقیقاً همسو با آنچه متن علمی بازگو می‌کند، به تصویر درآمده است. هنرمند برای ایجاد سایه در فرورفتگی‌ها، علاوه بر تغییر رنگ موضعی، از روش هاشور نیز استفاده کرده است (تصویر ۷). قلم‌گیری مشکی از دیگر ویژگی این تصویر است.

متن علمی کتاب ماتریا مدیکا در مورد گیاه ایرسا «ریشه گیاهی است که نمای برگ‌های آن همچون

مقایسه شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصور الحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی (قوی الاغذیه) و کتابخانه بریتانیایی لندن (دیسکورسی ماتیولی) / ۷۲-۹۳ / ابونذر ناصحی - ساره مقامی - رسول کمالی دولت آبادی

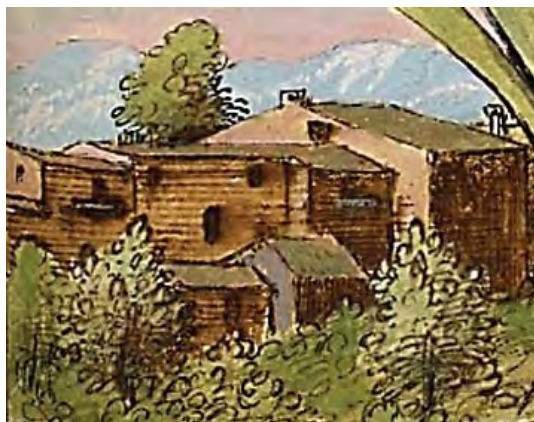
تصویر ۸. تصویرسازی اسارون، نسخه الحشایش محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۹۹۰هـ.ق- ۱۵۸۲م شماره ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰ (دیسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲)

از سمت ریشه به سمت ساقه‌ها حرکت می‌کنیم، رنگ‌های به‌کاررفته از تیره به‌روشنی تغییر می‌کنند. هنرمند در این تصویر، واژه «الناردین» -که نام دیگر گیاه اسارون است- را به‌صورت مورب در کنار گیاه نوشته است (تصویر ۱۰). هنرمند در تصویرسازی اسارون در این صفحه ناچار به کادر شکنی توسط ریشه‌های گیاه شده است. همچنین در این تصویر اگر گیاه را با یک خط طولی به دو قسمت تقسیم کنیم، تصویری تقریباً قرینه خواهیم داشت. تمایل به تصویرسازی قرینه، در هر ۱۸ تصویر باقی‌مانده از نسخه مجلس به چشم می‌خورد.

ویژگی‌های تصویری گیاه اسارون در نسخه غربی

کتابخانه بریتانیایی لندن

در این اثر (تصویر ۹) که یک صفحه کامل را در برمی‌گیرد، تصویر غول‌پیکر گیاه اسارون در پلان اول و به ترتیب چشمه، تپه‌ها، درختان و کوهستان در پلان‌های بعدی قرار دارند و ژرفنمایی جوی بر کل صحنه حاکم است. همچنین بر فراز یکی از تپه‌ها، گله‌ای پراکنده از

تصویر ۷. استفاده از روش هاشور، دیسکورسی ماتیولی تصویرگری شده توسط گرا دیو سیبو ۹۷۲هـ.ق- ۱۵۶۴م، (British Library, n.d.)

در نسخه ایتالیا هنرمند یک صفحه تمام را به تصویرسازی اختصاص داده و این می‌تواند نشان‌دهنده اهمیت تصویر و استقلال تصویرگر دوره رنسانس باشد؛ اما در نسخه مجلس تصاویر کمی فشرده هستند و تنها یک سوم از صفحه را به خود اختصاص داده‌اند، به صورتی که هنرمند برای اضافه کردن نام گیاه و جا دادن تصویر در محدوده‌ای که نویسنده از قبل مشخص کرده، مجبور به شکستن قاب شده است. ایجاد قاب پنهان اطراف تصاویر با سطرهای نوشته، از مشخصه‌ها و ویژگی‌های اوایل سده ششم به بعد است که نشان‌دهنده پیوند عمیق متن و تصویر بوده و به‌صورت پنهان، اجزای تصویر را نظم می‌بخشد. این ویژگی تصویرسازی خلاقانه در هر ۱۸ تصویر در نسخه الحشایش مجلس مشاهده می‌شود. در نهایت، تصاویر نسخه مجلس فاقد هرگونه فضاسازی در پس‌زمینه هستند و مستقیماً بر روی کاغذ ترسیم شده‌اند. تصویرگر با به‌کارگیری رنگ خود کاغذ به‌عنوان زمینه، تمام تمرکز بیننده را بر روی خود گیاه دارویی معطوف ساخته است. این در حالی است که در نسخه ایتالیایی، شاهد فضاسازی نسبتاً پرکاری در پس‌زمینه هستیم.

بررسی تصویری گیاه اسارون / الناردین بری

ویژگی‌های تصویری گیاه اسارون در نسخه اسلامی کتابخانه مجلس شورای اسلامی

در نسخه مجلس (تصویر ۸)، تصویری از درختی با شش شاخه ردیفی و منظم متشکل از برگ‌هایی هم‌اندازه و متقارن به چشم می‌خورد. از ویژگی‌های بارز این تصویر، استفاده از رنگ‌های پخته و مکمل (سبز و قرمز) و همچنین تلاش هنرمند برای ایجاد سایه‌روشن و حجم‌پردازی روی ریشه و برگ‌های اسارون است. به این صورت که هرچه

تصویر ۱۰. نام‌نویسی مورد گیاه اسارون، نسخه الحشایش محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۹۹۰ ه. ق- ۱۵۸۲ م شماره ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰ (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲)

استفاده کرده است.

متن علمی کتاب ماتریا مدیکا در مورد گیاه اسارون برخی از مردم، این گیاه را ناردين دشتی می‌نامند. برگ‌های آن همچون برگ لبلاب اما کوچک‌تر و گردتر هستند و در میان آن‌ها شکوفه‌هایی به رنگ آبی کبود دیده می‌شود که نمایی هم چون غوزه بنگ دارند و بر روی شاخه‌ها چسبیده هستند و درون آن‌ها پر از دانه‌هایی همچون دانه‌های قرطم است. این گیاه دارای ساقه‌های فراوان گره‌دار و باریک است که همچون ریشه تیل، رشته مانند و کشیده هستند (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۳۹۱، ص: ۷۲).

تحلیل تصویرسازی گیاه اسارون در دو نسخه اسلامی و غربی

در نسخه ایتالیایی، گیاه اسارون در صفحه ۹۲ بررسی شده است؛ حال آنکه در نسخه الحشایش مجلس، این بررسی در صفحه ۸ انجام شده است. در متن علمی بیان می‌شود که شکوفه‌های اسارون به رنگ آبی کبود هستند؛ اما نکته قابل تأمل این است که نه تنها در تصاویر نسخه‌های مجلس و ایتالیا شکوفه آبی دیده نمی‌شود، بلکه بر اساس جست‌وجوهای پژوهشگر، هیچ نمونه عینی از گیاه اسارون با گل‌های آبی نیز یافت نشده است. گیاه اسارون در نسخه ایتالیایی، هم به متن علمی و هم

تصویر ۹. تصویرسازی اسارون دیوسکورسی ماتیولی تصویرگری شده توسط گراديو سيبو ۹۷۲ ه. ق- ۱۵۶۴ م، محفوظ در موزه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

گوسفندان همراه با سه چوپان دیده می‌شود (تصویر ۱۱) که هر سه آن‌ها به آسمان خیره شده‌اند، به نقطه‌ای که گویی فرشته‌ای با بال‌هایی گشوده، آسمان را شکافته و از لابه‌لای ابرها به زمین می‌نگرد. این فرشته طوماری در دست دارد، گویی که پیامی برای زمینیان آورده است (تصویر ۱۲).

تصویرسازی گیاه اسارون در این قاب کاملاً با توصیفات علمی متن همخوانی دارد. انتخاب زاویه دید خاص، طراحی یک برگ از نمای پشت و نمایش دقیق و واقع‌گرایانه گیاه، از ویژگی‌های این قاب تصویرسازی است (تصویر ۱۳). ترکیب رنگ در این قاب به گونه‌ای است که هنرمند با به کار بردن مقدار اندکی رنگ قرمز در برابر انبوه سبزی‌های پایین قاب، یک چرخش رنگی مثلث‌وار پدید آورده است. این چرخش از فرشته در بالای قاب آغاز شده و به سمت چوپانان در حاشیه راست و چپ تصویر امتداد می‌یابد. دیگر رنگ‌های به‌کاررفته نیز تا حدی از این الگوی چرخشی پیروی می‌کنند. همچنین هنرمند برای بخش آسمان، از رنگ زمینه کاغذ به همراه مقداری آبرنگ رقیق

مقایسه شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصور الحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی (قوی الاغذیه) و کتابخانه بریتانیایی لندن (دیسکوری ماتیولی) / ۷۲-۹۳ / ابونذر ناصحی - ساره مقامی - رسول کمالی دولت آبادی

تصویر ۱۳. طراحی برگ‌های گیاه اسارون، دیوسکوری ماتیولی تصویرگری شده توسط گراديو سيبو ۵۹۷۲-ق. ۱۵۶۴م، محفوظ در موزه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

تصویر ۱۱. فضا سازی در پس‌زمینه، دیوسکوری ماتیولی تصویرگری شده توسط گراديو سيبو ۵۹۷۲-ق. ۱۵۶۴م، محفوظ در موزه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

تصویر ۱۴. گیاه بنگدانه (Hoskovec, 2007)

تصویر ۱۲. فضا سازی در پس‌زمینه، ظهور فرشته از آسمان، دیوسکوری ماتیولی تصویرگری شده توسط گراديو سيبو ۵۹۷۲-ق. ۱۵۶۴م، محفوظ در موزه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

به نسخه مجلس به نمایش گذاشته است.

بررسی تصویری گیاه سعد / زبل المعیز ویژگی‌های تصویری گیاه سعد در نسخه اسلامی کتابخانه مجلس شورای اسلامی

در تصویر مورد بررسی که هنرمند نیمی از صفحه را به گیاه سعد اختصاص داده، سه نمونه از خانواده این گیاه به تصویر کشیده شده است (تصویر ۱۶). گیاهی که در وسط قرار دارد به گفته خود دیوسکوریدس و متن حک‌شده کنار آن، سعد هندی است و ساقه زیرزمینی خزنده‌ای به رنگ قهوه‌ای مایل به زرد دارد. گیاه سمت راست، دارای غده‌های زیرزمینی است و در کنار این گیاه به صورت عمودی عبارت «صورةالنبات السعد» نوشته شده است. تصویر سمت چپ با ریشه‌ای تخم‌مرغی شکل و بلند ترسیم شده و در کنار آن عبارت «نوع الثالث من السعد» دیده می‌شود. رنگ‌های به کار رفته در این سه

به واقعیت عینی تصویر شده است؛ اما در نسخه مجلس، اسارون بیشتر شبیه به یک درخت بالغ شبیه است تا یک گیاه علفی. بر اساس توصیفات متن علمی، برگ این گیاه می‌بایست شبیه برگ لبالب اما گردتر باشد و ساقه‌های گره‌دار و باریک داشته باشد. در حالی که در نسخه مجلس، گردی برگ‌ها نادیده گرفته شده و اثری از ساقه‌های نازک یا گره‌دار مشاهده نمی‌شود، اما تصویر نسخه ایتالیا شباهت چشمگیری به توصیفات علمی و شکل طبیعی گیاه دارد.

دیوسکوریدس در متن علمی خود، شکوفه‌های گیاه را به غوزه بنگ تشبیه می‌کند. منظور از غوزه بنگ، غلاف گل‌های بنگدانه است (تصویر ۱۴-۱۵) که بی‌شباهت به نسخه مجلس و ایتالیا نیستند. در مجموع، می‌توان گفت تصویر نسخه مجلس فاصله بسیاری با واقعیت گیاه دارد و هنرمند نسخه ایتالیا با طراحی و رنگ پردازی دقیق، شکل طبیعی‌تری از گیاه را نسبت

تصویر ۱۷. تصویرسازی گیاه سعد دیوسکورسی ماتئیولی
تصویرگری شده توسط گرادئو سبیبو ۵۹۷۲. ق- ۱۵۶۴م، محفوظ
در موزه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

تصویر ۱۵. غوزه‌ی بنگ (Hoskovec, 2007)

تصویر ۱۶. تصویرسازی گیاه سعد، نسخه‌ی الحشایش محفوظ
در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۵۹۹۰. ق- ۱۵۸۲م شماره
ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰ (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲)

مواجه شده است؛ اما با فشرده‌تر کردن برگ‌های آن و شکستن قاب و متن، این مشکل را مدیریت کرده و ترکیب‌بندی قابل قبولی ارائه داده است. عنوان سعد در این صفحه دیده نمی‌شود، زیرا نویسنده طبق تصویر ۱۷ در صفحه قبل به معرفی این گیاه پرداخته و بخش اصلی متن توصیف آن در صفحه ۲۰ نسخه قرار دارد.

ویژگی‌های تصویری گیاه سعد در نسخه غربی کتابخانه بریتانیایی لندن

در پلان اول، تصویر گیاه سعد با دو جوانه‌اش که از غدد زیرزمینی سیاه‌رنگ روئیده‌اند، دیده می‌شود (تصویر ۱۷). برگ‌های جوانه سمت چپ شکوفا نشده، اما دیگری پیچ برگ به رنگ سبز روشن دارد که در رنگ‌آمیزی آن، حس تازگی به‌خوبی انتقال یافته است. این جوانه‌ها به ساقه‌ای بلند متصل هستند که سه برگ نازک و نوک‌تیز به آن وصل شده‌اند. این ساقه هوایی، در انتها به سه برگ کوچک‌تر منتهی می‌شود که گل‌آذین گیاه روی آن قرار گرفته است. گل‌آذین از نوع چتر ساده است و

تصویر، رنگ‌هایی پخته هستند. در تصویر سمت راست، در قسمت برگ‌ها و سنبک‌ها، ما شاهد خطوط دورگیر قرمز رنگی هستیم که گیاه را احاطه کرده، اما هنرمند برای سعد هندی و سعد ثالث از خطوط ظریف دورگیر سیاه استفاده کرده است. در تصویر سعد سمت راست، هنرمند علاوه بر رنگ سبز که در دو درجه تیره و روشن برای نشان دادن نور و سایه به‌کار برده، از رنگ قرمز مایل به قهوه‌ای نیز برای سایه‌پردازی بهره برده است. گویا هنرمند از رنگ مشابهی که برای رنگ‌آمیزی ریشه سعد هندی و نوع سوم سعد ساخته، در برگ‌های سعد کوفی نیز استفاده کرده است.

در هر سه تصویر، حالت برگ‌ها به یک شکل تصویر شده و هر یک به ترتیب از سمت راست ۶، ۱۰ و ۸ برگ زاویه‌دار به سمت بالا و متصل به ساقه زیرزمینی و همچنین به ترتیب ۳، ۵ و مجدداً ۳ برگ کوچک در انتهای ساقه هوایی دارند. به نظر می‌آید هنرمند تصویرسازی را از سمت چپ کاغذ شروع کرده و برای ایجاد فضای مساوی برای تصویرسازی گیاه سمت راست، با چالش

مقایسه شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصور الحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی (قوی الاغذیه) و کتابخانه بریتانیایی لندن (دیسکورسی ماتئولی) / ۷۲-۹۳ / ابونز ناصحی - ساره مقامی - رسول کمالی دولت آبادی

تصویر ۱۸. انواع سعد، نسخه الحشایش محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۵۹۹۰ ق- ۱۵۸۲ م شماره ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰ (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲)

پهنای کمتر و دراز و ستبری بیشتری دارند. بلندی گیاه، یک ذراع یا بیشتر است، به رنگ‌های گوناگونی یافت می‌شود و گاهی نمایی همچون گورگیاه پیدا می‌کند. روی پایان شاخه‌های آن، برگ‌های دراز و کوچکی است که در بردارنده تخم است. ریشه‌های این گیاه، کاربرد درمانی سودمندی داشته، برخی از آن‌ها همچون دانه‌های زیتون، دراز و به هم چسبیده‌اند و برخی دیگر، سیاه، خوشبو و تلخ هستند. این گیاه بیشتر در کشتزارها و زمین‌های شخم زده و پرآب می‌روید (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۳۹۱، ص. ۶۳).

تحلیل تصویرسازی گیاه سعد در دو نسخه اسلامی و غربی
در نسخه ایتالیایی، گیاه در صفحه ۸۶ بررسی شده است،

تصویر ۱۹. معرفی سعد در نسخه الحشایش محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۵۹۹۰ ق- ۱۵۸۲ م شماره ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰ (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲)

سنبک‌های حاوی بذر را به رنگ قرمز مایل به قهوه‌ای نشان می‌دهد (تصویر ۲۰).

در پلان دوم چمنزاری به تصویر کشیده شده که رودخانه‌ای از میان آن می‌گذرد و یک‌چهارم قاب پایین را پر کرده است. در میان رودخانه، پیکره یک پیرمرد ریش‌سفید با لباس قرمز رنگ دیده می‌شود که با پای برهنه مشغول جمع‌آوری گیاه سعد است. در پس‌زمینه، درختان یک جنگل و جاده‌ای باریک نمایان است که دو نفر رهگذر در آن در حال حرکت هستند. در آسمان، دسته‌های پرندگان در فواصل مختلف و تعدادی پرندۀ بر روی درختان دیده می‌شوند. وجود تکه‌ای ابر خاکستری و هاله‌ای نارنجی‌رنگ در آسمان، حال و هوای غروب آفتاب را تداعی می‌کند (تصویر ۲۱). نوعی هارمونی رنگی بین ابر بالای قاب، ابرهای خط افق و رودخانه در پایین قاب ایجاد شده است. پیکره پیرمرد با رنگ‌های مکملش در فضای سبز محیط خودنمایی می‌کند. همچنین، بافت سطح برگ‌ها به وضوح قابل تشخیص است. ریشه و غدد زیرزمینی گیاه حالت سایه‌روشنی دارند که با استفاده از تن‌های رنگی ایجاد شده است (تصویر ۲۲).

متن علمی کتاب ماتریا مدیکا در مورد گیاه سعد

مردم یونان این گیاه را با گویش‌های محلی خود و نام‌های گوناگونی می‌شناسند که ذکر آن‌ها ضروری نیست. برگ‌های آن، همچون برگ‌های گندنا هستند، اما

تصویر ۲۱. گل آذین گیاه سعد کوفی، دیوسکورسی ماتیولی
تصویرگری شده توسط گراديو سيبو ۹۷۲هـ.ق-۱۵۶۴م،
محفوظ در موزه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

تصویر ۲۰. ریشه گیاه سعد کوفی، دیوسکورسی ماتیولی
تصویرگری شده توسط گراديو سيبو ۹۷۲هـ.ق-۱۵۶۴م، محفوظ
در موزه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

است. این گونه که دارای ساقه زیرزمینی خزنده و ساقه هوایی سه‌گوش است و ارتفاع آن به ۴۰ تا ۱۰۰ سانتی‌متر می‌رسد (تصویر ۲۴). این گیاه در هند و همچنین در شهرهایی از ایران مانند تهران، لرستان (بیشه، اشتران-کوه و خرم‌آباد)، شیراز (کازرون) و بلوچستان انتشار دارد (صانعی، ۱۳۹۵، ج. ۲، صص. ۳۲۳-۳۲۵).

(*Cyperus rotundus* L.)، نام محلی این گیاه در ایران «تاپاتی» است و در فرانسوی (*Souchet rond*) و در انگلیسی (*Nutt grass*) نامیده می‌شود (تصویر ۲۵). گیاهی است چندساله به بلندی ۲۰ تا ۴۰ سانتی‌متر ارتفاع دارد. ساقه زیرزمینی آن در قسمت‌های مختلف دارای تورم‌های غده‌ای سیاه‌رنگ به شکل تخم‌مرغی و دراز است. ساقه آن سه‌گوشه، دارای برگ‌های متعدد و کوچک به طول ۲ تا ۶ میلی‌متر و سنبلک‌هایی به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز دارد. این گیاه در شهرهای ایران، از جمله کرج، مازندران، شیراز، خراسان، مناطق مرزی ایران و عراق و نیز نصیرآباد می‌روید و در بلوچستان با نام محلی «کاب» شناخته می‌شود. البته گیاه (*Cyperus rotundus* L.) در واقعیت کمی متفاوت است و غدد متعددی دارد اما در مراحل اولیه رشد کمی با تصویرسازی نسخه مجلس شباهت دارد (صانعی، ۱۳۹۵، ج. ۲، صص. ۳۲۳-۳۲۵).

حال آنکه در نسخه الحشایش مجلس، گیاه سعد در صفحه ۲۱ بررسی شده است. طبق متن علمی دیوسکوریدس راجع به نمونه‌هایی از سعد صحبت می‌کند که رنگ‌های مختلف دارند و برخی از آنها دارای ریشه‌ای همچون دانه‌های زیتون دراز و به هم چسبیده هستند و همچنین برخی دیگر سیاه، خوشبو و تلخ. این متن نشان‌دهنده گوناگونی نمونه‌های گیاه سعد با ریشه‌ها و کاربردهای مختلف است. در نسخه الحشایش مجلس، سه نوع سعد به تصویر درآمده است که از سمت راست عبارت‌اند از: (*Cyperus escultus* L.)، این گیاه سعد که در زبان عربی «حب الزلم» و در فرانسوی (*Amande de terre*) نامیده می‌شود (تصویر ۲۳)، گیاهی علفی، چندساله و بدون کرک است که ارتفاع ساقه آن به ۲۰ تا ۵۰ سانتی‌متر می‌رسد. در برخی قسمت‌های ساقه گیاه، برجستگی‌های کوچک غده‌ای شکل دیده می‌شود. ساق آن سه‌گوش و دارای خطوط ظریف طولی است. سنبلک‌های آن خرمایی‌رنگ مایل به زرد و برگ‌هایی باریک و دراز دارد. این گونه در هند، ایران (اهواز و شیراز)، آفریقا و آمریکا یافت می‌شود (صانعی، ۱۳۹۵، ج. ۲، صص. ۳۲۳-۳۲۵).

(*Cyperus longus* L.) که گونه‌ای با غده‌های معطر

مقایسه شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصور الحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی (قوی الاغذیه) و کتابخانه بریتانیایی لندن (دیسکورسی ماتئولی) / ۹۳-۷۲ / ابونذر ناصحی - ساره مقامی - رسول کمالی دولت آبادی

جدول ۳. تصاویر نسخه الحشایش مجلس شورای اسلامی و دیسکورسی ماتئولی ایتالیا و نمونه عینی گیاهان نسخه الحشایش دیسکوریدس ۵۹۹۰ ق- ۱۵۸۲ م، شماره ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰، محل نگهداری: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، (دیسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲) و نسخه دیسکورسی ماتئولی، ۵۹۷۲ ق- ۱۵۶۴ م، شماره ثبت کتابخانه: ۲۲۳۳۲، محل نگهداری: کتابخانه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

نام گیاه	نسخه الحشایش مجلس	نسخه دیسکورسی ماتئولی	نمونه عینی
ایرسا Iris سوسن ابیض، زنبق			
اسارون Asaron الناردين برى			
سعد Kuperos زبل المعيز			

جدول ۴. شباهت‌ها و تفاوت‌های تصویری نسخه الحشایش دیوسکوریدس ۹۹۰هـ.ق-۱۵۸۲م، شماره ثبت کتابخانه: ۷۷۳۹-۱۰، محل نگهداری: کتابخانه مجلس شورای اسلامی (دیوسکوریدس پدانیوس، ۱۵۸۲) و نسخه دیوسکورسی ماتیولی، ۹۷۲هـ.ق-۱۵۶۴م، شماره ثبت کتابخانه: ۲۲۳۳۲، محل نگهداری: کتابخانه بریتانیا، لندن (British Library, n.d.)

تفاوت		شباهت
نسخه غربی	نسخه اسلامی	شاخص
گرادو سیبو	نامشخص	تصویرگر
بر اساس حروف الفبا 	بر اساس خواص، کاربرد و حرفه پزشکی 	فهرست‌نگاری
پالت رنگ متنوع 	پالت رنگی محدود اما هماهنگی 	رنگ
پایبندی به واقعیت عینی گیاه	عدم اشراف هنرمند بر موضوع علمی و استفاده از قدرت ذهنی	تقارن
فضاسازی، جزئیات، جنبه‌های زیبایی‌شناسی 	سعی در نمایش ساده گیاهان 	رسالت تصویرسازی علمی
واقع‌گرایی 	ساده و خلاقانه 	تصویرسازی
هنرمند عشاب و صاحب هرباریو ^۱ بوده است.	هنرمند عشاب نبوده است	عشاب (گردآورنده گیاه)
۱۳۱ تصویر تمام صفحه و ۲۵ تصویر بدون زمینه	تنها ۱۸ تصویر باقی‌مانده	تصاویر باقی‌مانده

۱. مجموعه‌ای از گیاهان خشک و حفظ‌شده و اطلاعات مربوط به آنها است که برای مطالعات علمی استفاده می‌شود.

مقایسه شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصور الحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی (قوی الاغذیه) و کتابخانه بریتانیایی لندن (دیسکورسی ماتئولی) / ۷۲-۹۳ / ابونذر ناصحی - ساره مقامی - رسول کمالی دولت آبادی

تصویر ۲۳. سعد کوفی (Cyperus rotundus L-Vietz, 1817)

تصویر ۲۲. سعد هندی (Cyperus longus L -Vietz, 1817)

شباهت به دانه‌های گندم دارد و این نشان می‌دهد که تصویرگر نسخه الحشایش مجلس در ترسیم سنبلک-های گیاه سعد دچار اشتباه است، چراکه او بذرها را به شکل خوشه‌های دایره‌ای و شبیه به تمشک تصویر کرده است.

در متن علمی، علاوه بر توصیف گیاه، شرایط زیست‌محیطی برای رشد آن نیز ذکر شده است؛ اما تنها در نسخه ایتالیایی است که شاهد فضا سازی مرتبط با متن علمی هستیم. واژه «زراع» که دیوسکوریدس برای بیان ارتفاع گیاه سعد به کار برده، معادل حدود ۱۱۴ سانتی‌متر است. در نسخه مجلس، با توجه به نازکی و بلندی برگ‌ها و ساقه، انتظار می‌رود انحنای بیشتری در برگ‌ها دیده شود. همچنین، شکل برگ‌ها در این نسخه کوتاه و سخت نشان داده شده، در حالی که در نمونه عینی این گیاه، برگ‌ها بلند، منحنی و ظریف هستند؛ ویژگی‌ای که در نسخه ماتئولی با دقت بیشتری به آن پرداخته شده است.

در ادامه شاهد جداول مقایسه گیاهان مورد مطالعه با نمونه عینی آن‌ها در طبیعت (جدول ۳) و جدول مقایسه تفاوت‌ها و شباهت‌های این گیاهان با یکدیگر (جدول ۴) هستیم.

در نسخه ماتئولی، علاوه بر تأکید دیوسکوریدس بر نژادهای مختلف گیاه سعد، تنها شاهد تصویر یک نمونه هستیم که نمای کاملی از (Cyperus rotundus L) (همان سعد کوفی) را به همراه زیستگاه طبیعی آن نشان می‌دهد (تصویر ۲۳). در متن علمی اشاره شده که برگ‌های سعد شبیه به برگ‌های «گندنا» هستند؛ اما پهنای کمتر و درازا و ستبری بیشتری دارند. تره‌فرنگی یا گندنا با نام علمی (Allium ampeloprasum) یک سبزی از سرده «والک» و از خانواده نرگسیان است.

در یک نگاه کلی می‌توان شباهت بین برگ‌های گندنا و سعد را با همان تفاسیر دیوسکوریدس دریافت. در خط بعد نیز گیاه سعد به گورگیاه تشبیه شده است. از آنجاکه گورگیاه و سعد هر دو در راسته‌ی گندم‌سانان هستند، این تعبیر نیز درست به نظر می‌رسد. بر روی برگ‌های گیاه سعد خطوط طولی ظریفی وجود دارد که هر دو هنرمند (حتی با وجود سبک تصویری و خاص نسخه مجلس) این خطوط را نمایش داده‌اند. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، گل‌آذین گیاه سعد به صورت چتر ساده است و سنبلک‌های آن رنگ‌های گوناگونی دارند. حالت قرارگیری دانه‌های بذر در تمامی گونه‌های سعد،

نتیجه

کتاب «ماتریا مدیکا» اثر ماندگار دیوسکوریدس، حکیم صاحب‌نام یونانی، از منابع اصلی در حوزه‌های گیاه‌شناسی و جانورشناسی محسوب می‌شود که بارها در تمدن‌های اسلامی و غربی بازتولید شده است. این پژوهش باهدف مطالعه شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در دو نسخه بازتولید شده از این کتاب -نسخه اسلامی «قوی‌الغذیه» (الحشایش) و نسخه غربی «دیسکورسی ماتیولی»- و با بهره‌گیری از روش توصیف و تحلیل پنج نگاره مشترک، انجام گرفته است. در پاسخ به پرسش‌های این پژوهش که شیوه هنری و روش تصویرسازی علمی در نسخ مصورالحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی و کتابخانه بریتانیای لندن چگونه است؟ و کدام نسخه با معیارهای تصویرسازی علمی تطبیق بیشتری داشته و از نظر کارکرد آموزشی و تشریحی عملکرد بهتری ارائه می‌دهد؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که باوجود استنساخ هر دو نسخه از یک منبع اصلی و در یک بازه زمانی، تفاوت‌های چشمگیری بین آن‌ها وجود دارد. به نظر می‌رسد تصویرساز نسخه مجلس که هویتی نامعلوم دارد؛ صرفاً با کپی‌برداری از نسخه اسلامی پیشین (آستان قدس رضوی) مسیری مشابه هنرمندان قبلی را پیموده و خود گردآورنده گیاهان (عشاب) نبوده است. افزون بر این، هنرمند در تصویرسازی گیاهانی که در دسترس نداشته، به متن علمی و درنهایت به خلاقیت و قدرت ذهنی خود تکیه کرده است که این امر، به‌وضوح از دقت علمی اثر کاسته است. در صورتی‌که تصویرگر نسخه ایتالیایی (گرادیو سیبو) هنرمند و گیاه‌شناس، خود صاحب هر باریومی بود که از سال ۱۵۳۲ شروع به جمع‌آوری آن کرده بود. این پدین معنی است که شمایل گیاهان، محل رویش آن‌ها، نوع کشت و برداشت آن‌ها برای هنرمند کاملاً مشهود بوده و او برای تصویرسازی گیاهان به واقعیت عینی گیاه بیشتر از متن علمی و خلاقیت خود رجوع کرده است. مطالعه آثار نسخه مجلس حاکی از استفاده مکرر هنرمند از تقارن در ترسیم اغلب تصاویر گیاهی است؛ تمایلی در هر ۱۸ تصویر باقی‌مانده از این نسخه مشهود است. کاربرد تقارن، به‌ویژه در تصویرسازی علمی، می‌تواند نشان‌دهنده عدم اشراف کامل هنرمند بر موضوع علمی باشد. این در حالی است که تقارن در تصاویر رنسانسی نسخه ایتالیا جایگاهی ندارد. اگر هدف اصلی تصویرسازی علمی، کمک به درک بهتر مخاطب از متن علمی باشد؛ تصویرسازی علمی نسخه دیسکورسی ماتیولی دچار اشکال است، چراکه به نظر می‌رسد هنرمند ایتالیایی با فضاسازی‌ها و پرداختن به جزئیات در پس‌زمینه، بیشتر بر جنبه‌های زیبایی‌شناسی اثر تأکید داشته تا نمایش دقیق خواص گیاهان. در مقابل هنرمند نسخه الحشایش مجلس می‌کوشد گیاهان را به شکلی هرچه ساده‌تر و گویاتر نمایش دهد، حال آنکه در نسخه ایتالیایی با اثری روبه‌رو هستیم که بیشتر به یک تابلوی نقاشی با المان‌هایی مانند مناظر روستایی، پیکره‌ها، حیوانات، محیط‌های طبیعی و ... شبیه است؛ که این امر با ماهیت کاربردی تصویرسازی علمی در تضاد است. در زمینه استفاده از رنگ در تصویرسازی نسخه الحشایش مجلس، هنرمند از رنگ‌های محدودی استفاده کرده که این پالت رنگی در تمامی تصاویر باقی‌مانده از این نسخه ثابت است. این رنگ‌ها در بعضی از تصاویر طراحی شده؛ نزدیک به واقعیت و در برخی دیگر، شباهتی به تصویر واقعی ندارند. با توجه به اینکه پژوهش‌های پیشین، نسخه مجلس را یک کپی بی‌کم‌وکاست از نسخه الحشایش آستان قدس رضوی و مرتبط با سبک بغداد می‌دانند -سبکی که استفاده متعادل و محدود از رنگ‌ها از ویژگی‌های آن است- پالت رنگی به‌کاررفته در نسخه الحشایش توجیه‌پذیر می‌نماید. در مقایسه، هنرمند نسخه ایتالیایی، از دامنه وسیعی از رنگ‌ها به شیوه آبرنگ و با نهایت واقع‌گرایی استفاده کرده است. در مقایسه محل قرارگیری نمونه‌ها به این نکته برخوردیم که باوجود اینکه منبع هر دو استنساخ، یک کتاب (ماتریا مدیکا) است، شماره و ترتیب صفحاتی که در آن به معرفی گیاهان پرداخته شده، متفاوت است. در توضیح این مسئله می‌توان گفت

که طبقه‌بندی دیوسکوریدس بر اساس خواص و کاربردهای دارویی، متناسب با حرفه پزشکی او بوده است، همچنین، او در مواردی که گیاهان خواص تقریباً یکسانی داشته‌اند، (در صورت خویشاوندی بین آن‌ها) این گیاهان را کم‌وبیش در کنار هم آورده است، مانند نعنائیان، چتریان، مرکبات و سیب‌زمینی‌ها. در نسخه مجلس نیز این امر عیناً تکرار شده است، اما در نسخه ایتالیایی همان گیاهان مشترک با نسخه اصلی، بر اساس حروف الفبا دسته‌بندی شده‌اند که این امر به عدم تطابق در فهرست‌نگاری دو نسخه انجامیده است. همچنین خطاط نسخه مجلس با صفحه‌آرایی و پیوند دادن متن و تصویر، خود را به چالش کشیده، حال آنکه در نسخه ایتالیایی، متون در صفحه خالی مقابل و بدون کوچک‌ترین ارتباطی با متن نوشته شده‌اند.

در پایان اگر هدف اصلی تصویرسازی علمی کتاب ماتریا مدیکا را شناخت هر چه بهتر نمونه‌ها و گونه‌های گیاهی در طبیعت بدانیم؛ نسخه غربی (دیسکوری-ماتیولی) با بهره‌گیری از فنون اجرایی، رنگ‌آمیزی متنوع و واقع‌گرایانه‌تر، عملکرد بهتری در زمینه تصویرسازی علمی ارائه کرده است.

تقدیر و تشکر

این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهشگر ساره مقامی با عنوان «مطالعه تطبیقی شیوه هنری و نحوه تصویرسازی علمی در نسخ مصور الحشایش کتابخانه مجلس شورای اسلامی و کتابخانه بریتانیایی لندن» تحت راهنمایی دکتر ابونر ناصحی و دکتر رسول کمالی در دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اصفهان است.

پژوهش حاضر هیچ‌گونه حمایت مالی از سازمان یا نهاد بیرونی دریافت نکرده است. از کلیه عزیزانی که در جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل و نگارش مقاله یاری نمودند، صمیمانه سپاسگزاریم.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارد که در مورد انتشار این مقاله تضاد منافع وجود ندارد. علاوه بر این، موضوعات اخلاقی، از جمله سرقت ادبی، رضایت آگاهانه، سوء رفتار، جعل داده‌ها، انتشار و ارسال مجدد و مکرر و همچنین، سیاست مجله در قبال استفاده از هوش مصنوعی از سوی نویسندگان رعایت شده است.

منابع و مأخذ

ابن البیطار المایقی، الف.ع.م. (۱۹۸۹). *فی ادویه المفردة: تفسیر کتاب دیاسکوریدس* (ابراهیم بن مراد، مترجم). دارالغربالاسلام. [عربی]

<https://ia903407.us.archive.org/16>

حسینی اشکوری، س.ج. (۱۳۸۹). *فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی* (ج. ۲۳). کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی ایران

<https://www.adinehbook.com/product/6005594508>

دیوسکوریدس پدانیوس، ا.آ. (۱۵۸۲م). *الحشایش دیوسکوریدس: نسخه خطی*، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ثبت ۷۷۳۹-۱۰ (۹۹۰ ه. ق.). [نسخه خطی]. کتابخانه مجلس شورای

اسلامی، تهران، ایران.

دیوسکوریدس پدانیوس، ا. آ. (۱۳۸۳). *الحشائش*: نسخه کاخ گلستان (م. م. مهران، مترجم؛ ه. اعلم و م. م. اصفهانی، مقدمه نویس). انتشارات تصویر نسخ خطی موزه ملی تاریخ علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.

دیوسکوریدس پدانیوس، ا. آ. (۱۳۹۱). *دیوسکوریدس (حشائش) / مبانی پزشکی و کاربرد داروهای گیاهی، جانوری، معدنی و زهرشناسی* [م. طباطبایی، مترجم]. دانشگاه علوم پزشکی تهران. (نسخه اصلی منتشر شده در ۱۹۵۹).

<https://sohalibrary.com/item/view/308732>

دیوسکوریدس پدانیوس، ا. آ. (۱۳۹۲). *الحشائش: (هیولی الطب فی الحشائش و السموم)* (ی. بیگ باباپور، مصحح). سفیر اردهال.

<https://safirardehal.com/product>

صانعی، ص. (۱۳۹۵). *طب الصمصام: آشنایی با بیش از ۴۰۰ نوع از گیاهان دارویی*. حافظ نوین.

<https://www.iranianteb.com/product>

عیسی بک، الف. (۱۹۴۴). *تاریخ النبات عند العرب*. قاهره: مطبعة الاعتماد [عربی].

<https://www.google.com/books/edition>

طباطبایی، س. م. (۱۳۹۲). *دیوسکوریدس: یادگار پزشکی ماندگار از نخستین سده میلادی برای دهها سده آینده*. کتاب ماه علوم و فنون، کتاب ماه علوم و فنون، ۷ (۸۰)، ۸۶-۹۵.

<https://www.magiran.com/p1205648>

کامرانی، ب. (۱۳۸۷). *نقاشی گیاهان و جانوران در کتابهای علمی ایران (در تمدن اسلامی)* [رساله دکتری منتشر نشده]. دانشگاه هنر تهران، دانشکده هنرهای کاربردی.

<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/352cc6cc302e9cac0de93330a91eb040>

ناصحی، الف. (۱۳۹۳). *بررسی تصویرسازی گیاهان دارویی و جانوری عهد صفوی* [رساله دکتری منتشر نشده]. دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.

<https://noordoc.ir/thesis/55492>

ناصحی، الف. (۱۳۹۴). *نگاهی به تصویرسازی علمی نسخه‌ی الحشائش آستان قدس رضوی* [مقاله کنفرانسی]. همایش ملی نقش خراسان در شکوفایی هنر اسلامی مشهد

<https://civilica.com/doc/429591>

ناصحی، الف. (۱۳۹۶). *مقایسه تطبیقی تصویرسازی علمی نسخه الحشائش آستان قدس رضوی با نسخه‌های الحشائش پیش از آن*. مطالعات تطبیقی هنر، ۷ (۱۳)، ۳۳-۳۶.

<https://mth.aui.ac.ir/article-1-809-fa.html>

ناصحی، الف. (۱۳۹۹). *مطالعه‌ی صوری نسخه‌ی الحشائش موجود در آستان قدس (قرن ۶) بر*

تصویرسازی نسخه‌ای الحشایش مربوط به دوره‌ی صفوی. پژوهش‌نامه نقاشی و گرافیک،
۳(۵)، ۱۸۲-۱۹۸.

<https://doi.org/10.22051/pgr.2021.32823.1075>

ناصری، الف. و حیدری، آ. (۱۳۹۹) مقایسه تصویرسازی علمی نسخه‌ی الحشایش آستان قدس
رضوی با تصاویر عینی گیاهان دارویی. نگره، ۱۵(۵۵)، ۲۱-۳۳.

<https://doi.org/10.22070/negareh.2020.3031>

ناصری، الف. و فدوی، س. م. (۱۳۹۳). نقش خاندان قرچغای خان در پیشبرد هنرهای مکتوب قرن
یازدهم شهر مشهد. هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، ۱۹(۳)، ۲۷-۳۸.

<https://doi.org/10.22059/jfava.2014.55407>

Reference

- British Library. (n.d.). *Mattioli's Dioscorides (1564 A.D.) (Library Accession Number: 22332)* [Digitized manuscript image]. <https://www.imagesonline.bl.uk/search/?searchQuery=Mattioli's+Dioscorides>
- Dioscorides Pedanius, O. A. (1582). *Al-Hashāyish of Dioscorides: Manuscript, Majles Library, registration no. 7739-10 (990 AH)* [Manuscript]. Majles Library of the Islamic Consultative Assembly, Tehran, Iran. [In Persian].
- Dioscorides Pedanius, O. A. (2004). *Al-Hashash: Golestan Palace Manuscript* (M. M. Mehran, trans.; H. A'lam & M. M. Isfahani, Introduction writers). Manuscript Image Publications of the National Museum of the History of Medical Sciences of the Islamic Republic of Iran. [In Persian].
- Dioscorides Pedanius, O. A. (2012). *Dioskoridēs* (M. Tabatabaei, Trans.). Tehran Medical Sciences University. <https://sohalibrary.com/item/view/308732> (Original work published 1959). [In Persian].
- Dioscorides Pedanius, O. A. (2013). *Pedanius Dioscorides ein-e Zarbi. Al-hashaiish* (Y. Beyg Babapour, Ed.). Safir-e-Ardahal. <https://safirardehal.com/product> [In Persian].
- Gaŝt, M. (2022). *How & When to Divide Irises*. Retrieved December 24, 2022, from <https://www.bloomingbackyard.com/divide>
- Hoskovec, L. (2007). *Hyoscyamus Niger L.- Henbane*. Retrieved August 8, 2007, from <https://botany.cz/en/hyoscyamus>
- Hosseini Eshkouri, S. J. (2010). *List of Manuscripts of the Library of the Islamic Consultative Assembly* (Vol. 23). Library, Museum and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly of Iran. <https://www.adinehbook.com/product/6005594508> [In Persian].
- Ibn Al-Baytār de Malaga, A. A. M. (1989). *Tafsir Kitab Diascuridüs* (I. B. Mran, Trans.). Dar Al-Gharb Al-Islami. <https://ia903407.us.archive.org/16> [In Arabic].

- Isa Beck, A. (1944). *The History of Plants Among the Arabs*. Al-Ahmad Press. <https://www.google.com/books/edition> [In Arabic].
- Kamrani, B. (2008). *Painting of Plants and Animals in Iranian Scientific Books (in Islamic Civilization)* [Unpublished PhD thesis]. Art University of Tehran, Faculty of Applied Arts. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/352cc6cc302e9cac0de93330a91eb040> [In Persian].
- Nasehi, A. (2015). *A Look at the Scientific Illustration of the al-Hashash Version of Aṣṭān Quds Razavi* [conference presentation]. National Conference on the Role of Khorasan in the Flourishing of Islamic Art in Mashhad. <https://civilica.com/doc/429591> [In Persian].
- Nasehi, A. (2015). *A Study of the Depiction of Medicinal Plants and Animals During the Safavid Era* [Unpublished doctoral thesis]. University of Tehran, Faculty of Fine Arts. <https://noordoc.ir/thesis/55492> [In Persian].
- Nasehi, A. (2017). Comparative study of scientific depiction of Alhshaysh version in Aṣṭān Quds Razavi and its former counterpart's versions. *Motaleate-e Tatbiqi-e Honar*, 7(13), 33-46. <https://mth.aui.ac.ir/article-1-809-fa.html> [In Persian].
- Nasehi, A. (2021). Study of the formal effects of the Al-Hashayesh version in Aṣṭān Quds on the Illustration of Al-Hashayesh versions Related to the Safavid period. *Painting Graphic Research*, 3(5), 182-198. <https://doi.org/10.22051/pgr.2021.32823.1075> [In Persian].
- Nasehi, A., & Fadavi, S. (2014). The role of QarchaqāiKhān's family in promoting the visual arts of 11th century city of Mashhad. *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 19(3), 27-38. <https://doi.org/10.22059/jfava.2014.55407> [In Persian].
- Nasehi, A., & Heydari, A. (2020). Comparative comparison of scientific imaging of Aṣṭān Quds Razavi's extrusion edition with objective images of medicinal plants. *Negareh Journal*, 15(55), 21-33. <https://doi.org/10.22070/negareh.2020.3031> [In Persian].
- Sanei, p. (2016). *Tebb al-Samsam: Introduction to More than 400 Types of Medicinal Plants*. Hafez Novin. <https://www.irianteb.com/product> [In Persian].
- Tabatabaei, S. M. (2013). *Dioscorides: An enduring medical legacy from the first century AD for the decades ahead*. *Ketab-e Mah-e Oloum va Fonoon*, 7(80), 86-95. <https://www.magiran.com/p1205648> [In Persian].
- Vietz, F. B. (1817). *Abbildungen aller medizinisch-ökonomisch-technischen Gewächse* (Vol. 6: Cyperus) [Illustration]. Schrämbli'schen. https://www.google.com/books/edition/F_B_Vietz_Abbildungen_aller_medicinisch/awWiIvzyznAwC?hl=en